

inom den lutherska skolastiken är alltså mycket mer existentiellt integrerade i människans trosliv än vad de verkar vara när en nutida läsare ägnar dem ett flyktigt studium.

Kompendiet sammanställdes av ett antal ledande svenska teologer på 1610-talet. Uppgiften var att gallra ut det mest centrala i Hafnenreffers text. Detta medförde att många citat från kyrkofäder och stora delar av Hafnenreffers polemik mot andra konfessioner än den lutherska inte ansågs vara nödvändiga i en svensk kontext. Den text som finns i kompendiet återger dock ordagrant de från den stora dogmatiken utvalda formuleringarna. Det är en stor tillgång att den latinska texten finns tillgänglig för läsaren jämsides med den svenska. Den svenska språkdräkt som Cajsa Sjöberg och Bengt Hägglund har utformat reflekterar på ett utmärkt sätt originalets högtidlighet och pedagogiska klarhet.

Tomas Appelqvist,
TD, Lund

Eva Hellman, *Vad är religion? En disciplinteoretisk metastudie*. Nora: Nya Doxa, 2011. 155 sid.

Alle religionsforskere kender til de utallige diskussioner, der gennem religionsvidenskabens historie er blevet ført over spørgsmålet: Hvad er religion? Det er en af religionsvidenskabens kernerdiscipliner at definere begrebet religion og måske i endnu højere grad at udfordre eksisterende definitioner af religion. Spørgsmålet om den rette religionsdefinition er afgørende for religionsvidenskabens genstandsfelt og er derfor ofte også forbundet med både frustration og inspiration for den, der ønsker at beskæftige sig systematisk med religion.

Ærindet for Eva Hellmans bog: *Vad är religion? En disciplinteoretisk metastudie* er således både sympatisk og velkendt, og selvom spørgsmålet om den begrebsmæssige definition af religion sjældent ofres opmærksomhed for sin egen skyld er spørgsmålet bestemt en selvstændig behandling værd. Som Hellman netop påpeger i sin indledning har der i den nyere religionsvidenskab været en erkendelse af at 'religion' ikke er en neutral eller uskyldig kategori, der indeholder en bestemt form for kulturelle udtryk, men en konstruktion der afspejler bestemte historiske (magt)forhold. Hellman ønsker med sin bog at demonstrere hvordan betydningsindholdet af begrebet religion har ændret sig gennem tiden og hvilke samfundsmæssige forhold der afspejles i de skiftende religionsforståelser. Nok så vigtig er det for Hellman at vise, hvordan de historiske forståelser af religion stadig præger både begrebet og disciplinen religionsvidenskab i dag. Hellman kritiserer herigennem religionsvidenskabens brug af termen 'religion' og i sidste del af bogen præsenterer hun et

alternativt svar på spørgsmålet om hvordan religion bedst defineres i vores globaliserede samtid.

Den indledende beskrivelse af udviklingen af begrebet religions betydningsindhold demonstrerer med al tydelighed hvordan religionsbegrebets udvikling er determineret af de primære filosofiske og samfundsmæssige strømninger i Europa fra antikken og frem til i dag. Genealogien over 'religion' fungerer på den måde nærmest som en art forskningshistorie for faget religionsvidenskab og er som sådan en meget fin indføring til udviklingen af et lille fag med en stor selvforståelse. Også for religionsforskere, der er velkendte med fagets udvikling, er den genealogiske beskrivelse en kærkommen påmindelse om i hvor høj grad vores fag er afgrænset af mere eller mindre tilfældige historiske forhold frem for universelle sandheder. Det kunne i denne forbindelse have været interessant om Hellman havde uddybet hendes enkelte bemærkninger om religionsforskeres udnyttelse af et essentialistisk religionsbegreb for at markere grænsen mellem religionsvidenskab og andre relaterede discipliner – er det essentialistiske religionsbegreb stadig det fremherskende inden for religionsvidenskab og er konsekvensen af dets afskaffelse at religionsvidenskabens som selvstændigt fag også bør nedlægges?

I behandlingen af det nutidige religionsbegreb identificerer Hellman via diskursanalyse på særdeles overbevisende facon to moderne, konkurrerende diskurser om religion: En europæisk, sekulær diskurs og en holistisk diskurs. De to diskurser er modsætninger i den forstand, at den sekulære bygger på skellet mellem sfærer og autoriteter (religiøse og sekulære) med en klar vægtning af det sekulære som det 'egentlige' og det religiøse som noget overflødigt man kan vælge til og fra. Den holistiske diskurs bygger modsat på sammenhæng eller endda overensstemmelse mellem religion og samfund. I Hellmans præsentation af diskurserne får man det indtryk, at diskurserne er repræsenteret af forskellige grupperinger som f.eks. de svenske socialdemokrater og hindutvæbevægelsen. I Danmark findes imidlertid eksempler på, at de to diskurser anvendes simultant af f.eks. den tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussen, der argumenterer for, at man skal 'holde religionen inden døre', fordi det er en af Luther defineret sandhed at politik og religion bør skilles ad.

Hellmans eget bud på en alternativ forståelse af religion udspringer af en kritik af den sekulære diskurs om religion som udelukker en mængde interessante områder fra at være 'rigtig religion' ud fra en snæver europæisk forståelse. Det er Hellmans pointe, at religionsforskere, der beskæftiger sig med den moderne globaliserede verden, ikke kan 'nøjes' med et snævert religionsbegreb. Definitionen af begrebet religion har netop til formål at fungere som værktøj for analysen og forståelsen af et givent religiøst udtryk, og det er et sådant værktøj Hellman gerne vil udvikle. Hellmans bud på en religionsdefinition bør således vurderes ud

fra dens anvendelighed og ikke ud fra dens sandhedsværdi, da det – hvilket pointeres flere gange i bogen – ikke giver mening at tale om sande eller falske religionsdefinitioner. Denne vurdering er imidlertid svær at foretage, da Hellman ikke anvender sin definition i en konkret analytisk sammenhæng. Selvom definitionen således virker både interessant og lovende er den en smule uforløst og det kan synes pudsigt at Hellman – der utallige gange pointerer kontekstens betydning for meningen med kategorien religion – fremsætter en kontekstløs definition. Det ændrer dog ikke ved læseværdigheden af denne velskrevne lille bog, der vil kunne inspirere både studerende og mere erfarne religionsforskere.

Sidsel Vive Jensen
Doktorand, Aarhus

Theresa Berger, *Gender Differences and the Making of Liturgical History: Lifting a Veil on Liturgy's Past, Liturgy, Worship and Society*. Farnham: Ashgate, 2011. 220 sid.

Ibland inträffar det oväntade och till synes omöjliga. Genusforskning har sedan decennier varit ett självklart analysperspektiv, så även i religionsvetenskap och teologi. Theresa Berger visar emellertid i sin bok *Gender Differences and the Making of Liturgical History* att så inte alltid är fallet inom alla discipliner i religionsvetenskap och teologi. Liturgik är ett område där genusforskning och genusperspektiv många gånger varit helt frånvarande och ett genusperspektiv i detta ämne inte bara tillför nya analyskategorier utan hjälper även till med att gå bortom senare tiders historieskrivningar av liturgisk utveckling. Genom att utgå från källorna själva och inte uttolkningar av dessa lyser nya kunskaper igenom som på ett radikalt sätt har möjlighet att påverka synen på manligt och kvinnligt i religiösa praktiker.

Boken är uppdelad i tre delar med en inledande genusteoretisk del och en avslutande del som en reflektion kring konsekvenser av genusperspektiv på liturgihistoria. Större delen av boken utgörs emellertid av den mellanliggande delen där olika aspekter av liturgik behandlas utifrån ett genusperspektiv.

Del ett, "Gendering Liturgy's Past: The Trouble, the Task, and the Tools", består av två kapitel. Det första kapitlet är en historiografisk översikt över liturgikstudiet under framför allt 1900- och 2000-tal med fokus på olika vetenskapliga trender som påverkat synen på liturgik som vetenskapsämne. I dessa kännetecknande trender och verk tas de genusrelaterade delarna fram. Det andra kapitlet beskriver vad som kommer att ske i boken och varför. Synen på genus och liturgik förklaras liksom vad som kan möjliggöra genusteoretisk analys av materialet. En punkt som återkommer i detta kapitel är betoningen på att genusforskning inte är kvinnohistoria utan studiet av både

mäns och kvinnors identiteter och de olika former som finns mellan och inom dessa båda kategorier såsom exempelvis kastrater, eunucker, jungfrur, ordinerade, lekfolk, barn och gamlingar.

Del två, "Tracing Gender in Liturgy's Past", innehåller fyra kapitel. Bokens tredje kapitel behandlar heliga rum och kroppar och hur män och kvinnor agerar och ges utrymme att agera på olika sätt beroende av könsidentitet. Dessutom fokuseras även hur olika grupper inom dessa två kategorier förhöll sig olika i heliga rum såsom exempelvis den åtskillnad som gjordes mellan herrskap och slavar, mellan ordinerade män och lekmän. I kapitel fyra studeras eukaristin och hur denna beskrivits genom historien utifrån kroppsliga kategorier såsom kött, blod och även modersmjölk och hur utdelandet av hostian och vinet skiftat mellan att enbart delas ut av män till att även inkludera kvinnor. Det femte kapitlet fokuserar på undantag för närvaro vid nattvarden på grund av kroppsvätskor såsom mensblod, sädesuttömningar och samlag. Här behandlas hur argumentationen har sett ut genom historien vad gäller dessa kroppsvätskor som knutits samman med sexualitet och kroppslighet och möjligheten eller omöjligheten att delta i liturgiska aktiviteter. Kapitel sex utgår från genusidentitetens betydelse för liturgin och hur både kvinnor och män ansetts eller inte ansetts förmögna att leda gudstjänster.

Del tre, "Gender, History, and Liturgical Tradition", tar upp konsekvenserna av ett genusperspektiv på liturgik. Genom hela den andra delen är ansatsen deskriptiv och författaren tar sällan ställning för de olika historiska utvecklingskedena, men i den sista delen och bokens sjunde kapitel bryts denna ansats. Här blir författaren starkt kritisk mot, vad författaren ser som, den romersk-katolska kyrkans strävanden under 1900-talet att maskulinisera liturgihistorien. När historien egentligen visat på både kvinnor och män i liturgin och könsöverskridanden såsom exempelvis kastrater och jungfrur blir dessa borttraderade enligt författaren.

Theresa Bergers bok *Gender Differences and the Making of Liturgical History* är en viktig bok i studiet av liturgihistoria. Den visar på att liturgi är något som ständigt förändras och att vår syn på en liturgisk tradition säger mer om vår egen tid än om hur denna utveckling egentligen skett. Emellertid är det något beklagligt att författaren i sin strävan att inkludera genus samtidigt exkluderar näst intill alla andra traditioner än den katolska. Kanske hade hennes slutsatser sett annorlunda ut om även dessa tagits med?

Viktor Aldrin
TD, Göteborg